

ԱՐԶԱԳԱՆԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԸՆԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՈՒՐՍ Է ԳԱԼԻՍ ԿԻՐԱՅԻՆՆԵՐԸ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրինն է հինգ ռուբլի: Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է «ԱՐԶԱԳԱՆԿ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրավաճառանոցում: Օտարաքաղաքացիք գրիմում են՝ Тифлисе. Редакция „Арцаганк“.

Աւանդին Համարները 10 է.

Յայտարարութիւնների բառին 2 է.

ԲՈՎԱՆԻՍԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայ Հոգեւորականութեան նիւթական ապահովութիւնը:—Ներքին Տեսութիւն: «Արձագանք»-ի հեղափոխներ: Նամակ նոր-նախնայեանից: Երեւանայ թեմական Գաղտնիցի Հաշիւը:—Ֆէլիքս: Ճանապարհորդական չեղապահարան:—ՅԱՅԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ՀԱՅ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԻԹԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆԸ

III

Նախնեաց սահմանադրութիւնը քահանայից վիճակը հոգեւոր ապահովացնելու մասին՝ մեր շինական ժողովրդի մէջ աւանդաբար մնացած է մինչեւ այսօր: Քահանային հոգ տալու սովորութիւնը մեր գիւղացոց համար լոկ մի բարոյական պարտաւորութիւն է, և ոչ ոք չկայ նոցա ստիպող անխախտ պահելու այդ սահմանադրութիւնը: Բայց որքան որ մեծ լինի ժողովրդի բարոյական պարտաճանաչութիւնը, որքան որ ջերմեւանդ լինի նորա հաւատը դէպի մայրենի եկեղեցին, կամ թէ որքան առատ լինի նորա հոգատարութիւնը եկեղեցւոյ պաշտօնէից վերաբերութեամբ, այնու ամենայնիւ անկարելի է որ ժամանակ ժամանակ և տեղ տեղ չը կրկնուէին պարտազանցութեան դէպքեր, որ միշտ նրկատուել են իբրեւ չնչին բացառութիւն: Միմիայն մեր օրերում այդ դէպքերը այնքան յաճախացան, որ արժանի են դառնում խորին ուշադրութեան: Այժմ գիւղական քահանային շատ տեղերում զրկում են հոգից և առհասարակ աշխատում են նուազացնել նորա եկամուտները: Այդպիսի ցաւալի իրողութիւնը յառաջ է գալիս հոգի սակաւութիւնից: Մի ժամանակ, երբ մեր երկիրը այսքան բազմամարդ չէր և ժողովրդի վայելած հոգը բաւականութիւն էր տալիս նորա կենսական սակաւութիւ պահանջներին, գիւղական քահանայն ևս բաւականաչափ հոգ ունէր: Մինչև անգամ այն գիւղերում, ուր հոգերի մասին «համբայ չարէքի» դասակարգութիւն էր մտցրած, քահանայն գիւղի մէջ համարվում էր իբրեւ

«գլուխ համբայ» և համեմատ այս հաշուին առատ հոգ էր ստանում: Այսօր արքունական կալուածների վերայ ընակչաց թիւը գրեթէ կրկնապատկուել է, ժողովուրդի կենսական պահանջները շատացել են, հոգերի քանակութիւնը այլ և այլ պատճառներով պակասել է և նոյն իսկ պտղաբերութիւնը նսեմացել: Եւ ահա հոգի կարօտ գիւղացին, չքաւորութիւնից ստիպուած, զլանում է իւր բարոյական պարտաւորութիւնը կատարելու և քահանայի ապրուստի համար հոգս քաշելու: Այն ամենայն գիւղերում, ուր այսօր ժողովուրդը հոգի պակասութիւն է զգում, քահանայի հոգ վայելելու իրաւունքն ինքիւրը հասարակաց քննութեան, վէճերի և շփոթների առարկայ է դարձել: Հարկից ստիպուած գործի բարոյական կողմը մոռացման տալով, չքաւոր գիւղացին իւր բողոքը քահանայի իրաւանց դէմ հիմնում է լոկ նիւթական հաշիւների վերայ: «Արքունական հարկը և բոլոր հասարակական տուրքերը, ասում է գիւղացին, վճարվում են հոգերը վայելելու պատճառաւ և ունեցած հոգերի քանակութեան համեմատ: Ուրեմն՝ ով որ հոգ ունէ «ձեռքին, նա առանց այլևայլութեանց պիտի մասնակցէ հարկերի և տուրքերի վճարմանը: Իսկ սրովհետեւ «հոգեւորականութիւնը, տէրութեան օրէնքով, հարկատուութիւնից ազատ է, ապա նա իրաւունք չունէ գիւղի հոգերը վայելելու: Եթէ, վերջապէս, քահանայն անպատճառ կամենում է հոգ ունենալ, թող նա ևս, կալուածի քանակութեան համեմատ, մասնակցէ հառաբակութեան ծախսերին, նա մանաւանդ, որ քահանայն իւր ապրուստը բաւականաչափ ստանում է ծիսակատարութեանց համար եղած վճարքից:» Այսպիսի պարզ եզրակացութեան հասած ժամանակ, գիւղացին նկատում է, որ ոչ ոք չկայ իրան ստիպող՝ հայրական աւանդութիւնները սրբութեամբ սպահելու և ուրեմն ոչինչ արգելք չկայ քահանային հոգերից զրկելու:

Անցեալ 1885 թուականին Ղազարի, Շամշադիլու, Լօռուայ և Ծալկայի հայ գիւղերի մէջ, գրեթէ ամեն-

ուրեք, քաջանայից հողի խնդիրը հասարակութեանց յուզման առարկայ էր դարձել: Արժանի է ուշադրութեան, որ ամեն տեղ էլ գիւղական համայնքի բռնած ընթացքից միշտ նկատվում էր ժողովուրդի ունեցած յարգանաց աստիճանը դէպի իւր քաջանայն կամ սորա բարոյական ազդեցութիւնը իւր հօտի վերայ: Ղազարի և Շամշադիի 43 հայ գիւղերից չորսը, չնայելով որ այլոց նման հողերի պակասութիւն ունէին, մտադիր էին, ինչպէս յարգանաց, աւելացնել քաջանայից վարուցանքսը: Տասնեմէկ գիւղերում համախօսական վճիռներով սեփականացրին քաջանայից այն հողերը, որ նոքա արդէն վայելում էին, առանց որ և է փոփոխութեանց: Հինգ գիւղերում հասարակութիւնը քաջանայից հողերը որոշ տուրքի ենթարկեց, իբրև հողի վարձք ու քաջանայքը համաձայնեցան տալ այդ հարկը: Հակառակ դէպքում՝ ժողովուրդը սպառնանում էր բոլորովին խլել հողերը: Ութը գիւղերում քաջանայք հրաժարուեցին հողի հարկ տալուց, և գիւղական համայնքի ու հովուի մէջ կալուածական իրաւանց վէճ բացուեց՝ մինը, որքան մեզ յայտնի է, դիմեց մարմնական իշխանութեան, միւսը՝ պէտք է դիմէր հոգևոր վարչութեան միջամտութեանը: Նոյն միջոցին Ղազարի գաւառի միւս 15 հայաբնակ գիւղերում ևս այդ վերափոխական ուղղութիւնը պակաս չէր, բայց նոցա որոշումները տակաւին մեզ յայտնի չեղան:

Սոյն տեսակ խնդիր ու վէճ բացուած է նաև Լոռուայ, Ծալկայի և Սխալքալաքի քաջանայից և գիւղացւոց մէջ և, գործը արծարծուելով, գրաւում է հասարակութեան ուշադրութիւնը:

Ուրեմն հողերի սակաւութեան պատճառաւ գիւղական համայնքը ձգտում է յետ առնել քաջանայից ապահովութեան համար նշանակուած հողերը, բայց այդ ձգտումը գլխաւորապէս յառաջ է գալիս այն գիւղերում, ուր քաջանայից և ժողովրդի մէջ որևէ անբաւականութիւն և անհամաձայնութիւն է ծագած. ընդհակառակը, երբ քաջանայն բարոյական ազդեցութեան տէր է և յարգանք է վայելում, ծուխը հոգս է տանում նորա ապահովութեան մասին՝ կամ թողնելով նորա ձեռքին եղած հողը անփոփոխ և կամ աւելի ևս աւելացրելով դրա քանակութիւնը:

Երկար կլինէր մէկ առ մէկ քննել գիւղացւոց և իւրեանց քաջանայի մէջ ծագող դժգոհութեանց պատճառները: Շատ անգամ երկու կողմն էլ հաւասարապէս մեղաւոր են լինում, բայց ոչ պակաս են դէպքեր, երբ վէճերին առիթ տուողը լինում են քաջանայք և գլխաւորապէս այն քաջանայք, որոնք կիսատ, պուտ ուսում են ստացել: Պէտք է ասել, որ բոլորովին սգէտ քաջանայք իւրեանց սգէտ ժողովրդի առաջ յարգանք են վայելում, որովհետև, ինքեանք էլ ոչինչով չը զանազանուելով ծիսականներից, ապրում են նոցա հետ միևնոյն հասկացողութիւններով և միևնոյն կեանքով: Այդպիսի

քաջանայն ոչինչբանի չէ խառնվում, համեստ է իւր պահանջների մէջ և ոչոքի ոչինչ չէ ուսուցանում թէ՛ ի բարին և թէ՛ ի չարն: Սակայն երբ քաջանայն փոքր ինչ բնակուել է քաղաքներում, փոքր ինչ աշխարհ է տեսել, փոքր ինչ բան է ուսել, — այդպիսի քաջանայն յետ ընկած գիւղերում ոչ միայն իւր հովուական գերն է կատարում, այլ և նա փաստաբան է, նա դատաւոր է, նա վաշխառու է և վաճառական. նա դատարանների դռներ սովորեցնող է և գրեթէ ամեն բանի մէջ խառնուող: Նա ոչ միայն չէ պահպանում իւր սուրբ կոչման պատիւը, այլ և նա կուսակցութիւններ է կազմում, վէճեր է յարուցանել տալիս և ինքը մէջը իբր թէ օգուտ քաղում: Դոցա դէմ է ահա ժողովրդի գրգռումը և դոցա հետ են, գլխաւորապէս, բացվում հողերի վէճերը: Հակառակ սորա, այն քաջանայք, որոնք ուսման և զարգացման հետ՝ զուրկ չեն համեստութիւնից, ծանրաբարոյ են և վայելուչ բարք ու վարքի տէր, նոքա, ինչպէս ասացինք, ամենից շատ են յարգվում և սիրվում:

Պատահել է շատ անգամ, որ մի 30-40 տուն ունեցող գիւղ, համայնքի խնդրանք, ձեռնադրել է տուել իւրեան մի թերուս քաջանայ: Վերջինս, իւր անկարգ ընթացքով, պատճառ է տալիս գիւղին երկու կուսակցութեանց բաժանուելու: Հակառակ կուսակցութիւնը այլ ևս չէ կամենում ունեցած քաջանային և մի այլ քաջանայացու գտնելով, զարմանալի եռանդով ձգտում է սորան իւրեան համար քաջանայ ձեռնադրել տալու: Կուսակցութեան զայրոյթը այն աստիճան է հասնում, որ ոչ զրամ են խնայում, ոչ խրատների են լըսում և մեծամեծ խոստումներ են տալիս նորընծայի ապահովութեան մասին: Բայց երբ կուսակցութիւնը հասնել է իւր նպատակին, տիրացուն ձեռնադրուել է քաջանայ, կրքերը հանգարտուել են և 30-40 տուն գիւղի վերայ ծանրաբեռնուել են երկու քաջանայք միասին, — գիւղացւոց մեծամեծ խոստումները մնում են անկատար, իսկ հովիւները՝ անհող և անապրուստ:

Սինօդի այն կարգադրութիւնը, որ յառաջ բերուեցաւ գրուածիս սկզբներում (№ 20), առիթ է տալիս մեզ կարծելու, որ գիւղական քաջանայից առանց հող թողնելու դէպքերը շատ անգամ և շատ տեղեր բողոք են յարուցած և այդ բողոքը հոգևոր վարչութեանց ձեռքով հասած է մինչև Մայր Աթոռը: Սինօդի կարգադրութիւնը նպատակ ունի այդ չարիքի առաջն առնելու: Թեմական վարչութեանց հրամայվում է, որ այսուհետև ոչոքի չը ձեռնադրել քաջանայ, մինչև որ նորան ձեռնադրել տուող գիւղական համայնքը գրաւոր խոստում չտայ նորա ապրուստը ապահովացնելու որոշ տուրքով և հողով: Գիւղական հասարակութիւնը պիտի ներկայացնէ թեմական վարչութեանը, իբրև «պայմանագիր», իւր համախօսական վճիռը, ժողովի մեծագոյն մասի ստորագրութեամբ և շինական դատարանի վաւերացմամբ: Իսկ եթէ գիւղացիք իւրեանց այդ խոստումը

չը կատարեն, Սինոդը ցոյց է տալիս ճանապարհ՝ դիմել քաղաքական իշխանութեան կոնսիստորիայի միջոցաւ:

Խօսք չկայ, որ դիւղական Հասարակութիւնը Համախօսական վճռով իրաւունք ունէ յանձն առնել մի որոշ տուրք յօգուտ քահանայի: Բայց դոյն տեսակ նա կարող է վճիռ կայացնել, օրինակ՝ տալ այսքան յօգուտ ծխական դպրոցի, վարձել գրագիր շինական դատարանի Համար, ռոճիկ կապել գիւղի տանուտէրին, գզիրին ևն: Այդ բոլորը օրէնքը թոյլ է տալիս: Սակայն նոյն օրէնքը իրաւունք է տալիս գիւղի Համայնքին վաղը մի նոր Համախօսական վճռով քանգել առաջին վճիռը: (Полож. о крест. Закав. края. Разд. II Гл. II Отд. 2, § 42) առանց ամենայն պատասխանատվութեան: Քանի որ այս այսպէս է, ինչ նշանակութիւն պիտի ունենայ գիւղացւոց կոնսիստորիային տուած պայմանագրաձև Համախօսական վճիռը, և որ դատարանում պիտի վաստակուի այդ դատը: Երևակայենք, վերջապէս, որ գիւղը չը կատարեց իւր խոստմունքը և խաբուած քահանայն վաստակեց իւր դատը: Միթէ պիտի կարողանայ այդ քահանայն մնալ նոյն գիւղում, հովուել և ամեն տարի բռնանալ ժողովրդի վերայ, դատարանի վճիռը ձեռքին ունենալով: Ներելի է մեզ կարծել, որ Հայ ազգի մէջ այդպիսի երևայթներ տեղի չեն ունեցած և ոչ պիտի ունենան :

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

«ԱՐՁԱԳԱՆՔ»-Ի ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Էջմիածին. Յունիսի 8-ին, երեկ. 6 ժամ 41 ր.

— Եպիսկոպոս ձեռնադրուեցան Թիւրքիայից չորս վարդապետք. Մ ա դ ա ք ի ա , Գ ա ռ ե գ ի ն, Ս տ ե փ ա ն և Յ ո վ հ ա ն ն է ս: Էջմիածնայ միաբանութիւնից. Սարգիս, Արիստակէս, Կարապետ (Տէր-Գալստեան), Կարապետ (Այվազեան) և Մամբրէ: Սոցանից չորսը հոգևորական պատգամաւորներ էին վերջին կաթողիկոսական ընտրութեանց ժամանակ:

Էջմիածին. Յունիսի 13-ին, երեկ. 5 ժամ. 10 ր.

Թուրքաստանից, Պարսկաստանից, Ռուսիայից Հաւաքուել է ժողովրդոց ահագին բազմութիւն Ս. Էջմիածնում. կարգապահութիւնը յանձնուած է զօրքերին. վաղը կիւրակէ օրը կ'լինի Հանդէս Մեռոնի օրհնութեան. երեքշաբթի կատարուեցաւ Հանգուցեալ Մատթէոս կաթողիկոսի, իսկ հինգշաբթի Հանգուցեալ Գէորգ Դ.-ի հոգեհանգիստը:

* *

ՆԱՄԱՔ ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻՅ

Պարոն խմբագիր!

Քանի մի օր ստանից առաջ տեղւոյն քաղաքագլուխ պարոն Դրիգոր Սալթիքեանը ստացաւ գիտնական Մկրտիչ

Էմինէն մի նամակ, որի պատճէնը ահա ուղարկում եմ Ձեզ, որն, եթէ հաճիք, հրատարակեցէք Ձեր պատուական «Արձագանք»-ի միջոցաւ, որպէս զի Նոր-Նախիջևանցի Հայ եղբարք Համոցուն, թէ մըպիսի մեծ ուրախութիւն պատճառել է մեր բազմերախտ գիտնականին մեր տեղի գիտնական պարոններին գեղեցիկ վարմունքը իրենց միժամանակուայ վարժապետի և տեսչի վերաբերմամբ:

28 Մայիսի, 1886 թ.

Մեծապատիւ Տէր!

Ողջունաբեր հեռագիր սիրելի Հայրենակցաց իմոց՝ պատուելի քաղաքացեաց Նորոյ Նախիջևանի, որոց զգացմանց թարգման լինել ջան կալայք յանձին ազգասիրաբար, առիթ եղև մեծի խնդութեան: Ոյր վասն շնորհ ունիմ նախ Ձեզ՝ պատուական առնդ, զնոյն և խնդրեմ հաղորդել մեծապատիւ ազգայնոց մերոց, որք ընդ Ձեզ: Բաց ի հեռագրէդ՝ մեծաւ հրճուանօք ընկալայ ի վարչութեանց տեղային Ուսումնարանացդ և ի նախկին աշակերտաց Լազարեան ձեմարանի ոչ սակաւ սիրալիր գիրս և հրաշատիպ և քերթողական Ուղերձս, յորս գործունէութիւն իմ յասպարիզի գիտութեան և դաստիարակութեան՝ թէև ուննշան, այնպիսի Համակրանաց հանդիպեալ երևի առաջի բանագէտ ազգայնոց մերոց: Անկարող լեալ իւրաքանչիւրում առանձնակի յայտնել զջերմ շնորհակալիս, խոնարհաբար խնդրեմ ի Ձէնջ թարգման լինել և իմոյ երախտագիտութեանս առաջի մեծապատիւ Տեսչուհւոյն Կոկոյեան Օրիորդաց Ուսումնարանի, մեծ. Տեսչաց Վիճակային Դպրանոցիդ և Արհեստական Դպրոցիդ և որոց ընդ նոսին ազգասէր հոգաբարձուք և անձնուէր ուսուցիչք և վարժուհիք, ցանկալով ազգօգուտ հիմնարկութեանցդ օր առօր յառաջագնէմ և արդիւնաւէտ Հոնդիսանալ յասպարիզի հրահանգաց կրթութեան՝ ի բարգաւաճման ճշմարիտ լուսաւորութեան սիրելի ազգի իմոյ:

Ընկալայք, Մեծապատիւ Տէր, զխորին յարգանաց իմոց հաւաստիս ՄԿՐՏԻՉ ԷՄԻՆ:

Ի 16 Մայիսի 1886 ամի

Ի Մոսկվա:

* *

ԵՐԵՒԱՆԱՅ ԹԵՄԱԿԱՆ ԴՊՐԱՆՈՑԻ ԵՌԱՄԵԱՅ ՀԱՇԻԻԸ

Մեծապատիւ պարոնայք!

Դպրանոցիս վարչութիւնը, Ձեզ քաղաքիս բոլոր Հայ Հասարակութեան ներկայացուցիչ ճանաչելով, իւր բարոյական պարտքը Համարեց ներկայացնել Ձերդ յարգութեանց ոչ միայն Դպրանոցիս եռամեայ նիւթական դրութիւնը, այլ և նորա ուսումնական դրութեան եռամեայ Համառօտագոյն հաշիւը և այս վերջինը ինձ յանձնեց մատուցանել Ձեզ: Այստեղ խոստովանում եմ, որ չեմ կարող նոյն իսկ այս երեք տարուայ դպրանոցական պարագաները, որոնք ունեցել են մեծ ազդեցութիւն նորա ուսումնական մասի ընթացման և զարգացման վերայ, մանրամասնիւ բացատրութիւններով գրել Ձեր առաջ. ես միայն կաշխատեմ շատ համառօտ կերպիւ չիշեցնել Ձեզ մյն գլխաւոր կէտերը, որոնք ներկայ Հոգաբարձութեան օրօք տեղի են ունեցած,

մանրամասնութիւնները թողնելով մի այլ չարմարաւոր ժամանակի:

1883 ամի Յունիսին ոտոցաւ ներկայ Հոգաբարձութիւնը նախորդ Հոգաբարձութիւնից 'Կարանոցս եօթ դասարանով, որոց չորսը նախակրթարան և երեքը՝ Հիմնական կամ իսկական Կարանոցական դասարաններ էին: Այդ եօթ դասարաններում կար այն ժամանակ 193 աշակերտ, որոնց 166-ը թոշակաւոր, 27-ը՝ ձրիավար: Աշակերտներից ամենահիններէն էր 7 տարեկան, ամենամեծը 14—15 ամեայ, ինչպէս և այժմ: Միակնաններում կամ նախակրթարաններում այն ժամանակ, ինչպէս և նորանից առաջ և չեղող մինչև ցայսօր, աւանդում էին և աւանդում են այժմ ևս շաբաթական 4-ական դասեր, իւրաքանչիւրը մի ժամ՝ դարձան և աշնան օրերում, իսկ ձմեռան՝ 50-ական ըզպէի տեւողութեամբ: Հիմնական դասարաններում ժամանակի նոյն տեւողութեամբ՝ բայց 30-ական դասեր էին տրվում, այժմ 32-ական են: Նախակրթարաններում աւանդում էին. — կրօն (իբրև բարոյախօսութիւն), Հայոց և Ռուսաց լեզու, իրենց վաշխադրութիւններով թուաբանութիւն, դժագրութիւն, իրաւունքութիւն, երգ և երգեմն մարմնամարզութիւն: Ռուս լեզուն միշտ սկսուել է երկրորդ տարւանից՝ այն է՝ նախակրթարանի երկրորդ բաժնից և միշտ Հայոց լեզուն չորի դասերով: Մարմնամարզութիւնը եղել է դարձան և աշնան զով օրերում: Հիմնական դասարաններում՝ դժագրութիւնը և իրաւունքութիւնը դարձել է տարրական երկրաչափութեան և բնագիտութեան: Ուրեմն Հիմնականներում աւանդուել են և աւանդում են այժմ ևս. 1) Կրօն, 2) Հայոց լեզու, 3) Ռուս լեզու, 4) Պրանտերէն (երկրորդ դասարանից), 5) Հայոց պատմութիւն, 6) Հայաստանի աշխարհագրութիւն, 7) Ռուսաց պատմութիւն, 8) Ռուսաստանի աշխարհագրութիւն, 9) Ընդհանուր պատմութիւն, 10) Ընդհանուր աշխարհագրութիւն, 11) Տարբեր բնագիտութեան, 12) Թուաբանութիւն, 13) Երկրաչափութիւն, 14) Վաշխադրութիւն Հայոց, 15) Վաշխադրութիւն Ռուսաց և Պրանտերէն, 16) երգ՝ աղբալիս և եկեղեցական, վերջինս ձայնագրութեամբ և 17) ըստ չարմարութեան՝ մարմնամարզ:

Յիշեալ բոլոր աւարկաններից չորս նախապատրաստական և երեք Հիմնական դասարաններում աւանդում էր այն ժամանակ շաբաթական 186—188 դաս, իսկ ուսման տարւաւ ընթացքում՝ 6324 դաս, այժմ՝ 7548 դաս է աւանդում: Այս բոլոր դասերը բաժանուած են եղել տեւել և ուսուցչաց վերայ, որոց վերայ է եղել նաև վերակացութիւնը, որը կատարել են փոխ առ փոխ Այս կարգն անընդհատ և հաստատուն պահելու համար Հոգաբարձութիւնը արդէն եղած ողջ ուսուցչական խմբին վարձեց երեք տարե ժամանակով, 1883 թ. Սեպ. ամսին, որք էին՝ 1) ինձ՝ իբրև տեսուչ և ուսուցիչ, 2) Արթ. Մ. քաշանայ Տ Մկրտչեանցին, 3) Պ. Մ. Աբովեանցին, 4) Պ. Մ. Պանճուրչեանցին, 5) Պ. Յ. Գեորգեզեանցին, 6) Պ. Սաչատրեանցին, 7) Պ. Վ. Մկրտչեանցին, 8) Պ. Ս. Սաչատրեանցին, և 9) այժմ հանդուցեալ Յ. Վաղարշեանցին: Այս վերջինս մեռաւ նոյն թուին Հոկտեմբերի 18-ին և Հոգաբարձութիւնը չկարողանալով չարմարաւոր մի անձն գտանել, յանձնեց նորա աւարկանները ուսուցչաց խմբին: 1884 թ. Սեպ. Պ. Գեորգեզեանցը ինչպէս հանգամանքներից ստիպեալ՝ հաժարեցաւ. այդ պատճառաւ Հոգաբարձութիւնը հրաւրեց Պ. Գ. Բունեաթեանցին, Պ. Ա. Արշակունուն և Պ. Ս. Ամբասեանցին. ուստի բոլոր ուսուցչաց թիւը եղաւ 10-ը: Նոյն թուին Սեպ. Հոգաբարձութիւնը կոնդի թաղում, Ս. Յովհաննէս եկեղեցւոյ գաւթում գտնուած նախակրթարանը նորից իւր խնամոց տակն առաւ՝ ըստ խնդրոյ Ժողովրդեան, ուսուցիչ կարգելով Պ. Վ. Մկրտչեանցին, օգնական տալով նորան Պ. Ս. Բաբայեանցին, ինչպէս և Ս. Պողոս—Պետրոսի նախակրթարանը յանձնել էր Պ. Թ. Սաչատրեանցին: Ընդհանուր կարգադրութեան դրոյթութեամբ թաղական դպրոցները փակուելով, նոցա աշակերտներն եկան այս տեղ իրենց ուսուցիչներով: 1885 թ. Սեպ. Չորրորդ դասարանը բաց անելով, դասարանաց թիւը եղաւ Կարանոցում ութ, այն է՝ չորս նախակրթարան և չորս Կարանոցական դասարաններ: Սոցա մէջ ուսանում էր, ալժմ 241 աշակերտ, որոց 165-ը թոշակաւոր են, իսկ 75-ը՝ ձրի: Այժմ այս

ութ դասարանները կառավարվում են մի տեւողով և տասն ու մէկ ուսուցչով, (1885 թ. Սեպ. Հոգաբարձութիւնը հրաւրեց Պ. Ա. Կալաթեանցին իբրև ուսուցիչ և վերակացու): Ուսուցչաց երեքի վերայ է վերակացու թիւնը:

Յրեթացս երեք տարւաւ, Հոգաբարձութիւնը 266 նոր աշակերտ է ընդունել եղած թուին վերայ Կարանոցիս այլ և այլ դասարաններում, որոց 108-ը ձրի, իսկ 152-ը թոշակով, մի և նոյն ժամանակ ընթացքում Կարանոցիս այլ և այլ դասարաններից դուրս են եկել 137 դասակարգուած, գլխաւորապէս, նախակրթարանի դասընթացն աւարտելուց չեղող, որոց 104-ը թոշակաւոր և 33-ը ձրիավար: Բացի սոցանից՝ երրորդ դասարանի դասընթացն աւարտել են 12 աշակերտներ և ցանկացողները ստացել են վկայագիր: Այս վերջիններից սմանք մտել են Ներսիսեան Կարանոցի չորրորդ դասարանը, իսկ սմանք Ս. Էջմիածնի ձեմարանի չորրորդը: Նախակրթարաններից դուրս եկողներից շատերը մտել են քաղաքիս արքունի և մասնաւոր դպրոցները. իսկ շատերն ևս ստիւաւ են եղել աղքատութիւնից թողուլ Կարանոցիս և մասնել արհեստաւորների և վաճառականաց մօտ աշակերտ:

Նորորդ դասարանի դասընթացն յաջողակ աւարտողներից սմանք ուսուցիչ են եղած գի. դասիս դպրոցներում և այդուպիտանացի իրանց և հասարակութեան Նոցանից մէկը այս տարի մեր Սրբազանի ձեռամբ քաշանայ ձեռնադրեցաւ, որի վարք ու բարքի և հմտութեանը ինքը՝ Սրբազանը, վկայում էր խիտ գոհունակ սրտիւ: Ներսիսեան Կարանոցի և Ս. Էջմիածնի ձեմարանի վարչութիւններն ևս միշտ գոհունակ են եղած այստեղից գնացած և իրենց մօտ մտած աշակերտներից:

Կուք վերեւում տեսաք, որ նախորդ Հոգաբարձութիւնը յանձնել է ներկայ Հոգաբարձութեան 166 թոշակաւոր աշակերտաց հետ 27 ձրիավար: Իսկ ներկայ Հոգաբարձութեան այժմ մի և նոյն թուով թոշակաւորաց հետ՝ պէտք է յանձնել ընտրելի Հոգաբարձութեանը գրեթէ երեք անգամ աւելի թուով ձրիավարներ, այն է՝ 75, ուրեմն համարեալ թէ երկու թոշակաւորին մի ձրիավար է ընկնում: Նախորդ երկու Հոգաբարձութեան օրով վճար կար, որով 10-ը թոշակաւորին մի ձրիավար էր տրվում, կամ թէ 15 թոշակաւորից մէկն էր ընկում ձրիավար: Նոյն իսկ թոշակաւորների վճարն ևս պակսեցրուց ներկայ Հոգաբարձութիւնը, Ժողովրդի աղքատութիւնը ի նիւտի առնելով. բայց այս հանգամանքը ոչ միայն նուազեցրուց թոշակաւորանի գումարը, այլ և որք չբաւարներ թիւն աւելացրուց Կարանոցում, և այդպիսով Կարանոցի ընդհանուր յառաջադիմութիւնը գիտաւարացաւ: Ահա թէ ինչն է: Այժմեան աշակերտաց մեծ մասը պատկանում է այնպիսի ծնողաց, որք գրեթէ չեն կարողանում Կարանոցիս պահանջները գէթ կիսով չափ կատարել. աշակերտներն իրենց ժամանակին չեն կարողանում ձեռք բերել դասագրքեր, տետրակներ, քարտեռնաւորներ և ուսման կարեւոր այլ և այլ պարագաներ: Նաքա տանը չունին պարագելու համար չարմարեն տեղ. ծնողք չեն կարողանում օգնել նոցա դասերը պատրաստելու, այդ պատճառաւ շատերը գալիս են տանից անպատրաստ. աւելացրէք սորա վերայ և՛ ուսման, հագուտի և մանաւանդ թոշակը չը բերելու համար շուտ-շուտ դասերից դիւրելով վերադարձնելը, այն ժամանակ կը հասկանաք, թէ հայ ուսուցչի համար թիւ մեծ գիտաւորութիւններ կան հարթելու, որպէս գի. կարողանայ որ և է յառաջադիմութիւն ցոյց տալ և նախ՝ հեռուից գատաւոր եղող՝ խոտապահանջ դատաւորների, քննիչների խաչթող լեզուներից պատուել և երկրորդ՝ Կարանոցիս վարչութեան դռնունակութեան արժանանալ: Ո՛հ սրբան բախտաւոր են այդ գէպըում արքունի դպրոցաց դործիչները: Սոցա համար վերջիջեալ հանգամանքները չունին ոչ մի նշանակութիւն. բոլոր աշակերտները պէտք է օրէնքի և ուսուցչի պահանջները կատարեն միայն և առանց բացառութեան, ապա թէ ոչ միանգամայն ընդ միշտ կըրկուին դպրոց յաճախելու իրաւունքից. դիմումն չը կայ այնտեղ և երանի թէ այստեղ ևս չլինէր. ո՛հ, լինէր ջանիկ օր կլինէր այն օրը, բայց իրաւ հեռու է այն ցանկալի օրը հայոց դպրոցների ուսուցչաց համար. կարողութիւն ունեցող ծնողները տեսնելով Կարանոցիս նիւթապէս տուտանեալ գրութիւնը, չեն համարում երբէք, թէ իրենց

թաղեցաւ¹⁾։ Կարապետ կաթողիկոսի²⁾ մի կոնդակն, որ գետեղելու ենք փութք ինչ յետոյ, վանքիս Համար ասում է. «Կառուցեալ և Հաստատեալ ձեռամբ իշխանացն Մամուռտի և Ղարամանի որդոց և թուռանց նոցին, որպէս ցուցանէ Առաքել պատմագիր»։

Առաքելի վերագրեալ խօսքերի մէջ Մամուռտ և Ղարաման իշխաններ չեն յիշուած, իսկ կոնդակը, Առաքելի պատմութիւնը մասնացոյց անելով Հանդերձ՝ չէ յիշուած նորա ցոյց տուած եպիսկոպոսին—Գաւթին։

Ջալալեանցը դժուարութիւնից Հեշտ ազատուելու Համար գնում է. «չինեալ . . . ձեռամբ Գաւթի եպիսկոպոսի և օգնականութեամբ Մամուռտայ և Ղահրամանայ իշխանաց», առանց մի պատմական Հիմք ցոյց տալու։

Մենք ընդունում ենք Առաքել վարդապետի վիպութիւնը, քանի որ նա ժամանակով յառաջ է Կարապետ կաթողիկոսից և քանի որ վերջինս նորան է ցոյց տալի։

Ղարաման և Մամուռտ իշխաններ եղել են արդարեւ Քարեման գաւառի այդ մասում. առաջինի դոյութիւնը Հաստատում է Առաքել պատմագրի Գաւթի եպիսկոպոսի մասին ասելն. «ի ցեղէ իշխանաց, զոր Ղարամանենց կոչեն»³⁾. իսկ Մամուռտի անունը պահել է մինչև այսօր նորա անառիկ ամրոցն, որ դեռ մեծ մասամբ կանգուն է մնացել և գտնուում է Ջարէքայ վանքից մի ժամով Հեռու, բարձր և դժուարամատչելի լեռան գլխին, որի մէջ կայ և եկեղեցի։ Ժամանակակից են եղել արդեօք դոքա մէկ մէկի և Գաւթի եպիսկոպոսին, մասնակցել, օժանդակել են չիբուռի տնապատի կառուցման, չ'գիտենք։ Այս միայն Հաւանական ենք կարծում, որ նորանց վերաբերեալ խօսքերը մոծել տուած պիտի լինի կոնդակներին մէջ այն վանականն, որ խնդրել է Ժողովարարութեան Համար, գուցէ տեղական աւանդութիւն ունենալով աչքի առաջ։

Գաւթի դրան ճակատի արձանագրութիւնը.

«Շնորհօք Աստուծոյն ամենակալի կառուցաւ և անուան Ամենափրկչի վերնատունս տեղի Հոգոյ Ճշմարտի եկեղեցիս սուրբ և գաւթի գովելի է Հայրապետութեան Տեառն⁴⁾»

չինեցաւ սա ձեռամբ Տեառն Ներսիսի Հանգերձ Հ (եօթանասուն) եղբարք ամէն է փրկութիւն Հոգոց մերոց. որք ընթեռնուք իշեցէք մեզ ի Քրիստոս ամէն ԹՎ ՌՃԼԳ⁵⁾։

Եկեղեցւոյ Հիւսիսակողմն է կոխածոյ քարով կառուցուած զանգակատուն, աղիւսակերտ գմբէթով, որի դրան ճակատի արձանագրութիւնն է. «կամօքն Աստուծոյ շինեցաւ զանգակատունս յանուն սուրբ Հրեշտակապետացն Միքայէլի և Գաբրիէլի, է Հայրապետութեան Տեառն Պետրոսի Սրբազան Կաթողիկոսի է տանս Աղուանից, յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս և անապատիս Ջարէքայ Սարգիս վարդապետի ձեռնտուութեամբ՝ և աղօթիւք եօթանասուն միա-

բանիցս կատարումն եղև սուրբ խորանին է փառս Աստուծոյ։ Արգ ես Քրիստոսի ծառայ Սարգիս վարդապետ և աղօթաւոր եղբարքս շինեցաք զսուրբ կաթողիկէս է փրկութիւն Հոգոց մերոց և ամենայն Հաւատացելոց. որք ընթեռնուք իշեցէք զմեզ ի Քրիստոս ԹՎ ՌՃ և Ը։¹⁾

Մենաւտանի պարսպից դուրս Հիւսիսակողմն է մի մատուռ սրբատաշ քարով, «Հորանց» կոչուած, որի մէջ ամփոփուած են երեք վարդապետներ—Սահակի, Սարգսի, Ներսիսի²⁾ և Խաչատուր քահանայի մարմնները. մէկը վախճանուած է ՌՃԾ Թուին, երկուսը ՌՃԻ և մինը ՌՃԻԳ Թուին։ Մատուռի արեւելեան ներքին պատի արձանագրութիւնը. «ի Թուականիս Հաչոց ՌՃԺՁ տմի է է Հայրապետութեան տեառն Պետրոսի կաթողիկոսին ես Քրիստոսի ծառայ Սարգիս վարդապետ կանգնեցի զսուրբ Խաչ է լուսաւորութիւն Հոգւոյ իմոյ և ծնողացն իմ Տէր Յովհաննէսին և Նղիսաբէթին և միարանացս որք աստ են Հանգուցեալ և ամենայն ողորմածաց մերոց ողորմեսցի ասացէք Աստուած մեր լուսաւորեսցէ Հոգով և մարմնով աստ և օրն դատաւարանի ամէն. որք ընթեռնուք իշեցէք ի Քրիստոս Պաշտասարն և Մեղքոն կազմող սուրբ Խաչ»։

Վանքի պարսպի դրան ճակատի արձանագրութիւնը.

«Նս Մկրտիչ վարդապետ շինեցի պարսպս, որ խարջ եղաւ իմ Թուման. Օվանէս վարդապետն տուաւ ժ Թուման»։

Այս վանքը անցեալ դարու առաջին կեսում ենթարկւում է Լէկլիների աւերիչ յարձակման, որոնք ամենայն ինչ կողոպտելուց յետոյ սպանում են նաև կրփաւորներից շատերին³⁾։ Նոյն ժամանակի առաջնորդ Մկրտիչ վարդապետն առնելով Կարապետ կաթողիկոսի և Նրուսաղեմի Գրիգոր պատրիարքի կոնդակները, Ժողովարարութիւն է անում ամենուրեք բնակած Հայերի մէջ, և վերստին ճոխացնում է վանքն և նորոգում Հնացած շինուածներն. ըստ որում, ինչպէս գրուում էր Գրիգոր պատրիարքի կոնդակի մէջ (ՌՃԼԹ Թուին) «ի բազմաժամանակեայ գոլցն» սուրբ անապատն այն խարխալեալ է ամենայնիւ⁴⁾։

¹⁾ Ջալալեանցը չունի այս արձանագրութիւնն։

²⁾ Ջալալեանցը գնում է՝ «Սարգսի, Սահակայ և Կրկոսի», որ սխալ է։

³⁾ Այժմ ցոյց են տալիս մի դերեզման, ուր ասում են, ամփոփուած են այդ սպանուած միաբանները։

Խմբագիր-Հրատարակիչ ԱՔԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ։

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հ Ա Մ Լ Է Տ

ԴԱՆԻԱՅԻ ԻՃԻԱՆ.

ԹԱՐԳ. Ս. ԱՄԻՐԵԱՆՅ.

Վաճառվում է յօգուտ Բագուայ դրամատիքական ակմբի. Թիֆլիզում—Կենդրոնական գրավաճառանոցում, իսկ Բագուում Հրատարակիչ—մօտ. Сумбатъ-Бекъ Лабеву.

Դինն է 20 կոպ.

3—1

¹⁾ Առաք. պատմ. Ամստերդամ, Եր, 250—251.

²⁾ Կարապետ Գ. Ուլնեցի։

³⁾ Անուան տեղը քարի վերայ անգիր է թողած։

⁴⁾ Նոյնը ազատ յառաջ բերուած է և Ջալալեանցից. «Շնորհաւք Աստուծոյն ամենակալի կառուցաւ է յանուն փրկչին վերնատունն տեղի Հոգւոյն Ճշմարտի եկեղեցիս սուրբ և գաւթի գովելի, շինեցաւ ձեռամբ տեառն Ներսիսի Հանգերձ եաւթանասուն եղբարց ամէն փրկութեան, է Հոգւոց մերոց որք ընթեռնուք իշեցէք զմեզ ի Քրիստոս»։

